

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

LA VALL D'ANEU

(Acabament)

Que'ls homes de la vall puguin fer pau ab sos frontalers, exceptuant en temps de guerra.

«Que los dits homes, quant lo Sr. los manarà a vista, no sien tenguts de entrar en castell ni en castells, ni viles ni dintre viles o clausura, sinó de fòra en plasa comuna, e aquí los diga lo Sr. so perque los fa venir a ajuntar.

»Que lo Sr. no puga posar pena de *ban* (multa; aquesta paraula's conserva encara; an el guarda-termes li diuen lo *bander*) a nengun hom o fembra ni al poble, sinó ab comú consentiment del Sr. y del poble.

»Que sempre que's crearà comte nou, deu ferse en lo lloch dit Segura (1), e que hage a jurar sobre la pedra comtal, e aquí los haja de fermar e lloar totes ses llibertats e franqueses y los homes que li fasan sacrament y homenatge.»

Afirmen que existia altra carta fent-los franchs de tota lleuda y peatge, de pernes de porch (serà'l dret de pernada?) y de venda de blat, de fogasses de pa, que eren acostumats de fer.

Diuen que hi havia altra carta com n'Arnau Roger fermà totes les llibertats y franqueses donades y otorgades per sos pares Huch de Mataplana y na Civila, comte y comtesa.

Que tienien altra carta feta, firmada y jurada de dit Arnau Roger y dels prohoms de la terra, concordant que si home o dòna de la terra traspassava son domicili fòra del comtat o fugia, y en la

(1) Segons la tradició, aquest lloch es lo repeu que surt sota'l castell, format com un balcó sobre'l pla d'Esterra, conservant-hi vestigis d'escalons oberts a la mateixa roca. Alguns autors nomenen també'l castell ab lo nom de castell de Segura.

terra aont anés fos enemiga del senyor Comte, sos bens fossin confiscats, perdent-hi tot dret los fills, filles y muller, y que'l senyor no puga perdonar-los; y que igual pena s'aplicarà a qualsevol que's trobi en terra enemiga y abans d'un mes no procuri algun damatge al senyor. Igual pena s'aplica al que, trobant-se en altra terra enemiga o no, parlés mal del senyor Comte y de la terra.

Juren novament que totes aquestes franqueses y privilegis tenien recòndits y guardats en la casa de la vall, junt ab moltes altres escriptures, abans de l'última crema, salvant-se'l llibre de les ordinations, per trobar-se casualment en casa d'un dels Braços de Cort, y que aquests són els privilegis que han jurat tots els governadors del castell, tots aquests que estan en memoria, sinó molts altres que no hi estan continuats, tant escrits com no escrits, quals juraments consten en tots els actes de possessió, inclosa la presa en l'any anterior de 1668 en lo dia 12 d'Abril pel senyor Alexandre de Palau y Toralla en nom del senyor Duch de Cardona, segons ha fet fe'l Dr. D. Bernardí Sanci, per les autoritats Apostòlica y Real notari públich de la vila d'Esterri, escrivà propietari de l'Escrivania de la vall.

Com se veu, el feudalisme dels senyors de Pallars es ben poca cosa. L'estat social que suposen les llibertats, franqueses y immunitat que acabem de veure respiren un aire de llibertat que no sembla poch ni molt de l'Edat Mitjana per lo que d'ella'ns contem.

«Desde que la vall d'Aneu es vall, — diuen els Braços de Cort al de Cardona, — es costum d'elegir cada any dos Braços de Cort pera ocupar la plaça dels que havien de sortir-ne», que eren los dos més antichs, y junt ab els quatre que restaven constituïen el Govern de la vall. Y qui elegia als Braços de Cort? Tots els caps de casa, es dir, tots els que tenien més interès en posseir una bona y honrada administració tant pera'l bé de sos interessos com pera'l pervindre dels seus fills. Quins poders tenien els Braços de Cort? «Si lo comte o los seus encarregats tinguessin capturada y presa alguna persona de la vall per algun fet, fos civil, fos criminal, deguessen fer les proves devant los Brassos de Cort, donant a aquests la facultat d'absoldrer al acusat», es dir, un tribunal d'ultima instancia, el Suprem, que diem avuy. «Los Brassos de Cort dehuen assistir a totes les causes de la vall que's vegin devant lo Comte y son escrivà, més que si los Brassos de Cort no podian prou veurer en los plets y cuestions que's veuràn devant d'ells, que en tal cas hagen a demanar lo bon Consell jurat de la terra».

En una paraula, tenien de veritat lo que no fa molts anys de-

manava sarcàsticament un dels polítics més funestos que ha tingut l'Estat espanyol: «El govern del poble pel poble».

EXCURSIÓ

Pera fer l'excursió a la Vall desde Barcelona poden seguir-se tres diferents itineraris. El més curt es per la via de França a Tolosa, Boussens y St. Giron, tres o quatre hores de carruatge seguint

ESTERRI. — CARRER MAJOR

la ribera del Salat fins a Salau, desde aon se puja ab poch menos de dugues hores al cap del port del mateix nom, frontera de França ab la vall d'Aneu, a dugues hores d'Alòs y cinch d'Esterrri. Aquest port es bon xich pesat per lo molt forta que es la pujada y's troba a 2,052 metres d'altura. El projecte de carril del Pallaresa atravesa aquesta montanya per una foradada aproximadament a la meitat de sa altura.

El segon itinerari es pel mateix camí, seguint ab el carril fins a Montrejeau, aon se troba'l ramal de Luchon, que se segueix fins a Marignach, y allí'ls cotxes que passen per Fos y Sant Beat, tota vora del Garona, entren a la vall d'Aran per Pont de Rey y van

fins a Viella, invertint en el tragecte sis o set hores. De Viella, ab cavalleries y en dugues hores, acaba de seguir-se tota la vall fins a Tredós, últim poble de la mateixa. Ab menos de mitja hora s'arriba al pont de Ruda, que s'atravessa, y comença desseguida la pujada del port de la Bonaigua, tota vora esquerra de la grandiosa y fèrtil vall de Saboredó, que dura uns cinch quarts fins al cap del port, empleant-se prop de quatre hores més pera arribar a Esterri. Qualsevol d'aquests itineraris són ventatjosos si l'excursió pot fer-se durant els mesos de Juliol y Agost.

Lo tercer, que es el que seguirem, com hem dit al començar aquest treball, requereix cinch hores de carril fins a Targa, catorze de cotxe fins a Tremp, qual conca's troba tancada pel nord, a dugues hores més de carruatge, per les últimes estribacions del Pirineu, una de les quals es la serra de Boumort, que atravessa'l pas de Collegats. Pot ben dir-sen portal de Pallars, ja que de l'altra banda comencen els constants dominis de l'antich comtat y lo que actualment se comprèn per Pallars.

Són uns immensíssims penyals oberts per fortes commocions geològiques y per l'acció constant y secular del riu Noguera, únich que l'atravessà fins a últims del segle XVII, en que un particular obrí a pich un camí, mitjansant un dret de peatge que s'ha cobrat fins que's construí la carretera, fa catorze o quinze anys. Aquesta segueix 4 o 5 kilòmetres l'estret congost, y poch abans de sortir-ne's troba aquella Argenteria que Flor de Neu, guiant el carro de les set daynes, ensenya a Gentil, son aymador :

«La rica argenteria que en la penya
parà algun geni ab enciseres mans.»

La fotografia no detalla com la ploma del nostre immortal Verdguer quan la descriu :

«Cortinatges de tosca y brodadures,
cascades d'argent fos en l'aire preses,
garlandes d'eura en ríchs calats sospeses,
d'alguna fada finestró diví,
de lliri d'aigua y de roser poncelles,
com ulls closos de verges que hi somnien,
tot hi es blanch, com els coloms que hi nien,
papellones gentils d'aquell jardí.»

Cal veure-la a l'hivern pera admirar ab tot son esplendor aquella meravella. Els degotalls que per tots indrets van saltironant de roca en roca, se congelen y formen immenses estalactites, que a voltes arriben fins a tocar la corrent del riu y formar una foradada.

Una hora més amunt se troba la vila de Gerri, dita de la Sal, per la gran quantitat d'aquest producte que's recull en sos salins, per evaporació espontania de l'aigua de la Font Salada, que la

PAS DE COLLEGATS. — L'ARGENTERIA

conté en gran quantitat. Enfront mateix del poble, y a l'altra banda del Noguera, s'hi troba l'iglesia de Santa Maria y algunes parets enrunades de la que fou cèlebre abadia de benedictins.

De Gerri a Sort hi ha tres hores, per una carretera que fa deu o dotze anys fou explanada, y aixís s'ha quedat. Una hora de Sort a Rialp, ab la carretera enterament acabada. S'atravessa'l riu, y vorejant la montanya de la dreta, que es una estribació de la de Sant Joan de l'Herm, després de tres hores de carretera, també explanada y abandonada, se passa altra volta a l'esquerra del riu, aon se troba'l poble de Llavorsí, confluencia de les valls d'Aneu, Cardós y Ferrera.

Fins fa quinze o vint anys treballà a Llavorsí la farga de ferro que abastava a totes les necessitats de la montanya. Sucumbí als moderns avenços industrials, restant-ne no més les parets mig enrunades y les montanyes de vall Ferrera, esperant que les vies de comunicació noves y l'industria moderna li facin infantar les immenses quantitats de metall que serva en ses entranyes.

Hora y mitja més amunt se troba Escaló, que es ja en plena vall d'Aneu. Aquí queda demostrada l'importancia que la vall tenia dintre del Comtat. Escaló era plaça fortificada, conservant encara'l portal de tramontana ab marlets y matacans, extenent-se l'edifici per abdós costats y presentant tot l'aspecte d'una gran casa senyorial. Darrera la montanya on s'assenta'l poble pel costat de ponent, hi havia'l castell d'Escart (1), y al cantó oposat, a l'altra banda del riu, els forts de Berrós y castell de Laborre.

La torra que's conserva sobre mateix del poble, estava en comunicació ab la Torrassa, aquesta ab la Burgo, y aquesta ab el castell de Pallars. Comunicant-se aquest per la part del nord ab la torre de Port Aran, y aquesta ab la d'Arreu, lograven ràpida y completa comunicació per tota la vall. Quasi enfront el poble, a l'altra banda del riu, hi ha encara les parets enrunades del monastir de Sant Pere del Burgal, fundat pel comte Isarn, en el segle IX.

A menos d'una hora's troba'l pont de la Torrassa, a qual es querra, y en el puig que toca al pont, hi havia la torre que comunicava ab la d'Escaló, y ab la de Burgo pel nord. El riu es l'Escrita, més conegut per riu d'Espot, nom del poble que hi ha al cap de la petita vall que s'ovira. Naix en els estanys del mateix nom, dos o tres hores més amunt del poble, a la confluencia ab la vall de Bohy, y s'aboca al Noguera a cinquanta metres del pont.

Un quart més amunt se troba'l Mall, troç de ferro que surt de terra uns setanta centímetres a la dreta del camí, ab totes les apariencies d'una fita de terme:

«Tot passant pel pla d'Esterrí,
pel camí que baixa a Gerri,

(1) En els goigs de la Mare de Déu de la Roca d'aquest poble's recorda que l'any 1079 el comte d'Urgell feu sangrenta guerra al comtat, no logrant apoderar-se del castell. Sembla que'l dit castell depenia de l'abadia de Gerri. L'istoria del Languedoc publica un document en que'l comte Artal retorna a la dita abadia'l castell de Sant Just d'Escart, manifestant que l'havia retingut en son poder desde que «comes Ermengaudus Urgelli obtabat mihi tollere». Aquest document porta la data de 1081.

VALL D'ANEU. — PONT DE LA TORRASSA

EL MALL («MASSA DE ROTLANT»)

mal clavada en un llis d'herba,
 ha ovirat fèrrea y soperba
 la gran massa de Rotlant.»

Satisfactoriament no s'explica la presència en tal lloch d'aita ferramenta, qual fondaria sembla no s'ha procurat conèixer. Actualment s'està explanant la carretera a 15 o 20 metres a la dreta del Mall, y sembla que l'empresari constructor té'l propòsit de trasportar-lo al peu de la mateixa. La llegenda del país es que era l'arma que un gegant portava sobre la sella de son cavall y que al passar per aquest lloch li caigué, y, per mandra de baixar de cavall, preferí deixar-la. Aquesta llegenda induhí probablement a Mossèn Cinto a fer-ne *la gran massa de Rotlant*.

Del Mall a la Guingueta, que es el començ del pla d'Esterri, hi ha un quart. La petita vall que s'ovira a la dreta es la d'Unarre, qual riu s'aboca al Noguera, al bell mig del pla; el poble's troba al fons, y ben amunt els de Gabàs y Cervi. A la dreta del pich més alt hi ha'l port de Cervi, que comunica ab França per la vall d'Ustou.

Entre'l poble y el port se troba l'ermita de Sant Beat, que conserva una curiosa tradició. Un pelegrí francès se trobà detingut per un temporal de neu a l'empendre'l pas del port. Assistit pels del poble, restà en ell llarga temporada, durant la qual feu alguns miracles. Passats molts anys sapigueren que havia sigut canonisat per l'iglesia, decidint aixecar-li una ermita, pera qual manteniment s'imposaren un tribut d'una garba de sègol per cada 30. Un vehí del poble retornat de França en època de la revolució, logrà que fos suprimit el tribut al sant, y una forta ventada s'emportà les garbes corresponents, que trobaren l'any següent dintre l'ermita, com acabades de segar. Se restablí'l tribut en forma de quartres de sègol, y per la diada del sant, 30 de Juliol, se distribueix un pa a cada pobre y a tots los concurrents a l'aplech, ab el nom de *pa d'absoltes*.

A la mateixa Guingueta comença'l pla d'Esterri. Després de tantes hores d'encongiment entre montanyes, resulta verament esplèndida la planura d'Esterri, de 4 kilòmetres de llarch per 2 y 3 d'amplada.

Quasi tocant al Noguera, amagada per espessa arbreda y al bell mig del pla, se conserva l'iglesia de Santa Maria, que fou monastir de benedictins, conservant no més que l'elegancia de sa fàbrica y la devoció dels aneuenchs.

LA GUINGUETA

VILA Y PLA D'ESTERRI

A un quart de distancia en direcció a llevant, y assentat al peu de la montanya, se troba l'antiquíssim poblet d'Escalarre, en qual iglesia's conserva l'altar major y un altre lateral d'istil gòtich.

Al cap del pla, y servint-hi de capsalera la vertent de mig-dia del cèlebre castell de Pallars, se troba la bonica vila d'Esterra, població la més important de la vall y centre de la mateixa.

El Noguera, que surt d'un estret congost, travessa la vila, comunicant-se'ls dos costats per un antiquíssim pont construït segurament en l'època romana y que es camí de la ribera de Gil y Alòs y port de Salau. Poch més amunt del port comencen les rescloses, que aprofiten, a poca diferencia, la mateixa força que segles endarrera, fent marxar ab mecanismes també primitius el molí fariner, el batan, la serra y una fabriqueta on se prepara la llana que les dònes filen en les llargues vetlles d'hivern, que porten després a cal teixidor y al batan, sortint una roba que may acaba una mateixa generació.

La primitiva població d'Esterra (1) la constituïa tota la part alta, no sigui la que s'assenta als peus del turó, a qual cim hi havia'l castell del Pallars, trobant-se encara en peu les ruïnes de sa primitiva iglesia de Sant Pere.

L'actual iglesia era de convent. Es molt més gran que l'antiga, y's veu que s'aprofità l'altar major, d'estil barroch, bastant notable, al que s'hi afegiren dos cossos laterals que no pertanyen a cap estil. Al cap del carrer Major hi ha una creu de pedra que no té altra cosa de particular que haver sigut construïda pels francesos en 1623, segons es tradició al poble.

De l'altre costat del pla's troba'l poble y petita vall de Son, a la que serveix de march la grandiosa serralada del Teso, que's manté ab neu quasi onze mesos de l'any. S'extén per darrera la vall, en direcció al nord, fins al coll de Baciero, enfront del Puy de la Bonaigua. Una hora més avall de Son, y a la mateixa altura, hi ha el lloch ont havia existit el poble de Sant Quirse de Rose, desaparegut, segons tradició, a causa d'una peste que no deixà viva més que a una dòna, que llegà la propietat de camps y boscos a Esterra, únich de comú que conserva avuy la vila.

La part més bona del terror, tant del pla d'Esterra com de tota la vall, està dedicada a prats, lo que vol dir que la recolecció de l'herba es la feina del camp més important de la comarca. Fins hi ha dispensa de festes mentres aquesta dura. Després de segada;

(1) Consta que a mitjans del segle XVII Esterra no tenia més que 33 focs.

ESTERRI. — PONT Y RESCLOSA DEL MOLÍ

RECOLECCIÓ DE L'HERBA

van desfent lo rem que deixa la dalla pera afavorir la desecació, que generalment tarda dos dies, y al tercer es carregada als matxos, que porten un aparell especial nomenat *argets*, que no es més que un bastiment de fusta que s'aparta uns quatre pams als costats de l'animal ab unes grans bosses de xarxa de corda. Lo dia que s'acaba l'entrada de l'herba se celebra ab un berenar extraordinari, y entren tots els treballadors al darrera de l'última càrrega, sobre la qual colliquen un gran ram.

A tramontana, y dominant el pla, se troba'l cèlebre castell de Pallars, que tant magistralment descriu Mossèn Cinto. «Es un niu d'àligues espatllat per un temporal d'hivern; d'aquell casal de nostres antigues glories, no'n queden més que pedres escampades, entre les quals torna a sortir la roca viva, que va esqueixant y lleuant-se aqueix vestit que li serví pera una estona. Un jessamí florit que trobí entafurant-me entre les ruines, fou una gota de bàlsem del meu cor trist y adolorit, recordant-me que no tot hi ha mort.

»En efecte, de la plèyade de guerrers, comtes y hèroes que tingué per breçol el castell de Pallars, no tot ha mort en els llibres y en la memoria d'aquells pobles. Eixos y aquells us parlaràn ab gran entusiasme de Sant Dot, bisbe de la Seu, nascut dels comtes de Pallars en aquell castell memorable. Y la tradició, que ha oblidat els cavallers y dames, les guerres y torneigs, recorda que anava cada dia'l sant a aprendre de lletra a Sant Esteve, convent que ha desaparegut y que estava a l'altra banda del Noguera, aprop de Port Aran. No en totes les ruines trobarem eixa flor de jessamí.»

Del castell no's conserven més que dos troços de muralla d'un gruix de deu o dotze pams y un foso que uns ne diuen presó y altres capella. El repeu que forma'l castell y en punt més avançat era la roca comtal on devien jurar els comtes fidelitat a les lleys de la terra. En el mateix repeu y lloch més proper al castell era conegut per serrat de Simboy o de les forques, y es tradició que en aquell lloch eren penjats els condemnats a mort.

En els camps de sota'l castell se troben encara algunes pedres rodones d'uns 25 y 30 centímetres de diàmetre, bales primitives que deixarien anar pels matacans o tirarien ab els fonèbols. S'encuentra veu una encara en un forat del troç de la muralla que resta en peu.

Constituía aquest castell l'inepugnable centre de forts y torres que dominaven tota la vall. Per tramontana, a l'altra banda del riu y quasi a sa mateixa altura, se troba'l serrat de la Torra, y sota mateix la torre de Port Aran, que porta aquest nom segura-

ment perquè prop seu atravessava'l riu l'antich camí de la Bon-aigua y vall d'Aran.

Molts anys, segles tal volta, s'ha mantingut la torra esberlada de dalt a baix, com si ho fos per un llamp, fins que fa dotze o catorze anys s'enrunà l'una meitat. Es tradició que havia existit un poble en eix lloch y molt a la vora'l monastir de Sant Esteve, aon,

TORRA DE PORT ARAN

segons la tradició, a mitjans del sigle XI feu sos primers estudis Sant Dot, fill dels comtes de Pallars Artal y Lluçia.

Fa poch s'han trobat prop de la Torra una especie de sepultures formades per quatre lloses iguals. A menos de mitja hora's troba'l poble d'Isabarre, que té una iglesia gòtich-bisantina bastant notable. A mitja hora més, Borent, aon se veu una casa ab finestrals gòtichs. L'altar major de l'iglesia es barroch, quasi igual al d'Esterra.

Mitja hora més amunt se troba Gil, que es la segona població de la vall. Se conserva l'iglesia de Sant Joan, que's diu que fou de templaris, qual portalada resta ben conservada. L'iglesia era de una sola nau, que s'enfonsà, essent refeta ab taulons. L'altar major y'ls dos laterals, únichs que's conserven, són gòtichs. Una hora més amunt se troba l'últim poble de la vall, Alòs, aont hi ha una de les cases més fortes de tot el Pireneu, la casa Arnalot, més coneguda

per casa'l Tort. A mitja hora's troba la montanya, en qual cim hi ha'l port de Salau. Dues hores més amunt seguint el riu, se troba'l santuari de Mongarri, quasi tocant al grandió's pla de Beret, d'on surten tot alhora

«Noguera per Alòs,
tot joguinós;
Garona per Aran,
tot rondinant.»

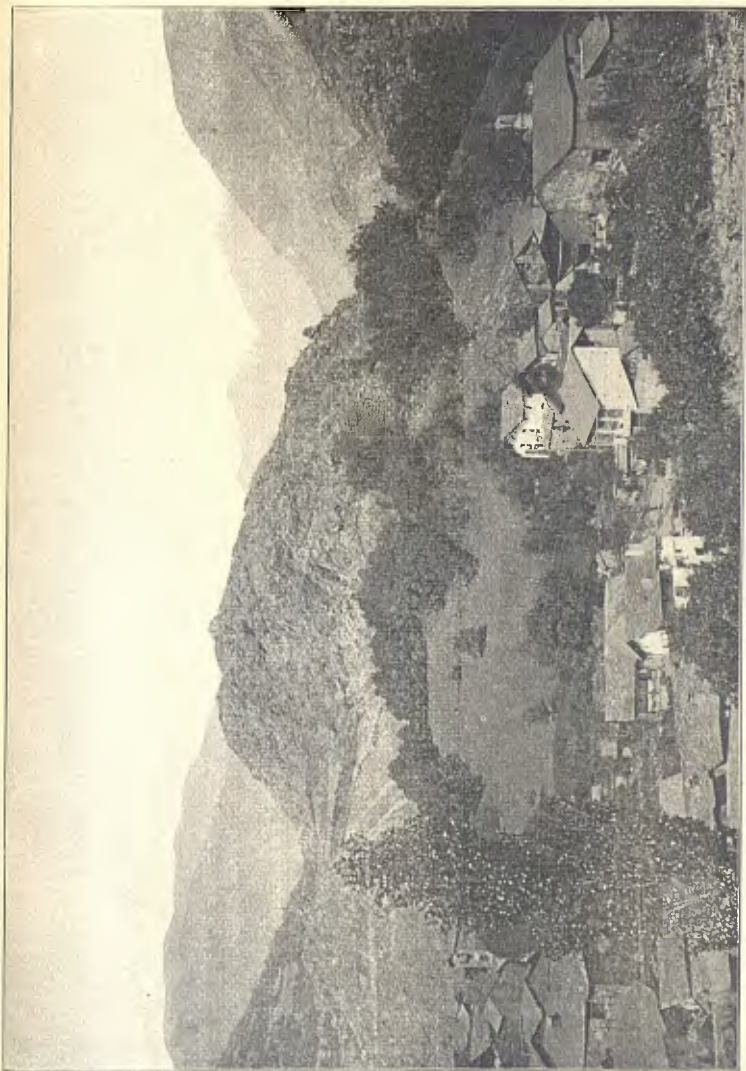
Retornant a Esterri, a l'altra vora de riu, se troben els pobles d'Arreu, aont hi havia la torra que comunicava ab la de Port Aran, y Sorpe, per aon passava l'antich camí de la Bonaigua. L'actual surt d'Esterri, remontant-se desseguida pel serrat de les Forques, y seguint per sota'l castell arriba en vint minuts al poble de Valencia, al peu mateix de l'entrada natural del dit castell.

Aquest nom de Valencia no's troba fins al segle XII, lo que confirma la tradició de sa etimologia, o sigui que es degut a una comtesa que s'anomenava D.ª Valencia, que, efectivament, existí a finals del segle XI. Probablement fins a tal època s'anomenà Mercat, per esser el lloch aon se celebraven els mercats y fires de la vall, confirmant-ho l'esmentada donació d'iglesies feta pel bisbe Aton, en la que s'hi troba la de Nundiqualis (1), que significa lloch de mercat o fira.

En els privilegis hem vist com era aquí'l mercat en que's passejaven als reincidents de llatrocini, igualment que'l lloch aon se feya l'elecció de govern de la vall, o sigui'ls Braços de Cort. El camí de la Bonaigua atravesca'l poble y, vorejant la montanya seguint la corrent del riu del mateix nom, s'endinsa per estret congost, trobant-se a mitja hora l'estany de la Senyora, que acaba de desaparèixer per haver-se anat omplint per les materies arrastrades pels temporals. La formació de l'estany fou deguda al desprendiment d'un troç de montanya, que, no obstant l'haver trascorregut molt més d'un segle de sa caiguda, conserva l'apariencia com si fos d'època recentíssima. El camí s'anà obrint entremig d'aquelles immenses roques, que conserven la posició en que quedaren en sa caiguda. Diu la tradició que'l desprendiment fou en la diada de Sant Antoni, soterrant a tots els que treballaven en el prat, que's convertí en estany, que era propietat de casa la senyora de Valen-

(1) *Quem vulgarem vocantur Mercatum*, diu la mentada escriptura.

E

O.

CASTELL DE PALLARS O DE VALENCIA

cia, nom que's conserva encara y que s'atribueix a haver sigut fundada per una senyora desterrada pels reys d'Aragó.

Poch més d'un quart més amunt se troba una de les vistes més hermoses del Pireneu, el coll de Baciero. A l'esquerra del primer terme, l'acabament del riquíssim bosch de la Mata, propietat de la casa de Medinaceli (1). Darrera, en segon terme, a la mateixa esquerra, el Puy de Baciero, y a la dreta, enfront seu, el colossal y

COLL DE BACIERO Y PUIG DE LA BONAIGUA

granítich Puy de la Bonaigua, clapat de taques negres formades per abets centenaris que's mantenen valents allà on la roca no ha pogut despullar-se d'uns quants pams de terra. Quasi sempre's veu per aquells cingles l'ossamenta d'algun abet gegantí, arrencat de soca-arrel per algun llamp o per l'esbojarrat torb que passeja la tempesta per aquells enlairats cimals del Pireneu.

El camí del port tomba a la dreta, aon se troba l'hostal de la

(1) Els pobles d'Esterrí, Sorpe, Son y Valencia conserven el dret de fer-hi la llenya que'ls convingui, constituint de temps immemorial una industria pels de Valencia, que van a carregar els ruchs a La Mata, y a vendre-la a Esterrí.

Bonaigua, y agafa de dret la direcció nord. A tres quarts se troba la capella de la Verge de les Ares, al peu mateix de l'abundosa font de Matamoixons y a cinch minuts de la meravellosa cascata de més de 100 metres d'altura que salta de l'estany Gerbé y que es el naixement del riu Bonaigua.

En la diada de Sant Dot, 7 de Juliol, s'hi fa l'aplech, que resulta molt típich. Els pastors reuneixen tot el bestiar als voltants de la capella, y tenen preparades grans peroles de llet, que's reparteix a dojo. Se canta un ofici, que acaba ab una professó que dona la volta a l'iglesia, cantant tots els goigs de la Verge.

Cap al tard, al retornar els romeus, són rebuts ab banderes y gonfanons, cantant tots altra volta'ls goigs de la Verge fins a l'iglesia.

La capella de les Ares té al costat un gran cobert que serveix de corral. Creyem que ab poch cost podria convertir-se en refugi dels viatgers que han d'atravesar el port durant el mal temps, que regularment dura vuit o nou mesos, y tal volta s'evitarien algunes desgracies de les que tant sovintegen. És una idea que exposo a la consideració dels aneuenchs, especialment dels pobles que gaudeixen el dret de pasturar-hi ses remades. Tampoch costaria gaire la colocació d'algunes planxes indicadores d'altituds, direccions y distancies, substituïnt aixís les deficiències de l'Estat. A Suiça, Alemanya, França y altres nacions, els signes de la civilització's troben fins al cim de les més altes montanyes.

El port, que comença en la mateixa capella de les Ares, forma esplèndida collada fèrtil y esplendent, y manté prop de dos mesos tot el bestiar d'Esterri, Sorpe, Valencia y Son, únichs que tenen dret al pasturatge d'aquella montanya. En l'hivern el torb se cuida d'anar omplint les fondalades, trasportant-hi la neu d'altres indrets, igualant-ho tot, y no més els experts pràctichs poden seguir el camí indicat per uns pilans de pedra que's troben de tart en tart. Pochs són els anys que no queda tancat per espay d'un o dos mesos. Quan arriba la fira de Salàs, segona setmana de Quaresma, a fi de que'l bestiar de la vall d'Aran pugua concórrer a la fira, cal *obrir lo port*, que's fa anant al davant els pràctichs ab una colla de bous, que deixen el camí xafat. De tant en tant, durant aquestes penosíssimes jornades, són tots arrossegats per alguna allau, servint-los la neu de mortalla. Fa vuit o nou anys, poch abans d'arribar al cap del port, baixà una allau, que ab sa força impetuosa arrossegà al fons de la vall de Saboredó alguns animals y dos homes. A l'anar el dia següent en busca dels cadavres, trobaren a un d'ells tranquilament assegut sobre la neu; l'altre havia mort.

Contrasta verament la tristesa d'aquest paisatge ab lo rialler que presenta a l'istiu, ab aquell cel blau y aire pur y transparent embaumat per les flors pirenenques y la resina dels abets, ab ses variades verdors, el remorejar de fonts y cascades, el refilar del fluviol dels pastors, els bèls dels corders, els brincos y renills dels pollins, barrejat ab el seguit brandar de les esquelles d'eugues y vaques, resulta un grandió quadro de color, llum, vida y moviment, sense artifici ni altres subjeccions que les lleys de la savia naturalesa.

Ab hora y mitja's puja del santuari de les Ares al cap del port,

CAP DEL PORT

2,070 metres d'altura. El grandió, l'immens panorama que d'allí's descobre, es verament esplèndid, espatarrant, que diem ara. Per mig dia, el relleu de la vall d'Aneu y moltes altres del Pallars, tancat tot per la serralada de Sant Joan de l'Herm. Per tramontana, en primer terme y sota mateix de nostres peus, la verda y hermosa vall de Saboredó, quina montanya s'extén igual y majestuosa en direcció a ponent, fins a trobar la de Porrera, formant abdues un grandió amfiteatre, comparable al de Gavarnic. Les abundoses fonts, escorrent-se cap al fons, formen el riu Ruda, que atravessa la vall fins a trobar el Garona poch abans de Tredós, primer poble de la vall d'Aran. A llevant, y en segon terme, arrenca la serra de Salardú, en quins fons salta de Beret, estimbant-se sorollosament el Garona, que va seguint dita serra fins a son vertix aon se troba

Viella, y d'allí agafa directa la ruta del nord pera anar a fertilisar y enriquir les terres de França. Per sobre de tot, en l'últim terme, entre ponent y tramontana, treu altivol son cap blanquíssim l'*olímpich abet de la montanya*, la Malehida, aquella Malehida que inspirà al nostre immortal Verdaguer, arrencant-li aquelles valentes exclamacions:

«Quins crits més horrorosos degué llençar la terra
 infantant en ses joves anyadas eixa serra!
 Que jorns de pernabatre, que nits de gemegar,
 per traure a la llum pura del sol eixes montanyes,
 del centre de sos cràters, del fons de ses entranyes,
 com ones de la mar!»

JOAQUIM MORELLÓ

LO VALLÈS

(Continuació)

PRODUCCIONS, MONEDES Y MIDES

Al primer cop d'ull que's dongui sobre la *Carta hipsomètrica* del Vallès se comprendrà que les diferencies climatològiques que ofereix desde'l Papiol y Montcada (punts més baixos) fins als cims de Sant Llorenç del Munt y del Montseny (punts més elevats), deuen necessàriament transcendir en la seva flora pera estendre considerablement els límits de l'escala fitogràfica. No deu, donchs, extranyar el trobar en aquesta comarca desde la planta que sols viu en els terrers sechs y ardents de la platja, fins a la qui sols se desenrotlla en les altituts pirenenques.

Com a exemplars de l'abundant vegetació espontania poden citar-se la *pinassa*, el *pimeli*, els roures, alsines, alsines sureres, verns, sàlzers, abets, faigs y un sens fi d'arbustes y especies herbàcees (més de mil), degudament classificades pel Dr. Cadevall en la memoria-catàlech *Flora del Vallès*.

Les produccions naturals del regne vegetal consisteixen en fustes de diferents classes que serveixen pera tota mena de construccions; faixines pera forns de pa, calç, rajoles, etc.; suro, carbó d'alsina y herbes pera'l bestiar; y además maduixes en les vessants del Montseny, y'ls bolets (ou de reig, rovelló, carlet, pinatell), y

les tófonos y rabassoles en tots els boscos. Les planuries estan generalment poblades de vinyes.

En Marca (1) diu que'l Vallès es «*frequens vicis, frugum, olei, atque vini fecundus*». El mateix nom d'Olesa no es més que una corrupció del nom llatí *Oleastrum*, qual radical es Oleaster, la olivera silvestre. En Menescal diu també (2): «Forment se cull en gran abundància y molt bo en moltes parts de Catalunya, en particular en Urgell, en lo Vallès...», etc.

Les produccions animals, tret el bestiar de llana, que abunda en el Montseny, se redueixen a les de caça, com són: conills, llebres, perdius, tórtors, merles, torts, becades, garses, oriols, alguns ànechs silvestres, y un sens fi d'aucells. El citat Menescal diu també que «de galls de India y pavos està ple lo Vallès». En la part montanyosa viuen les àguiles y esparvers, les òlives y'ls musols; y adquireix gran desenrotllament l'apicultura, gracies a l'abundància de plantes aromàtiques.

Les produccions minerals del Vallès són molt escasses y consisteixen principalment en elements de construcció, com el marbre jaspiat de Castellar, l'arenisca fossilífera de Rubí y la roja de Matedepera, la pedra de calç d'Olesa y Puiggraciós, el guix de Riells y el ciment de Campins, el *Portland català*, segons expressió del Dr. Almera.

En altre temps s'explotaren mines de coure, galena y lignit en el Montseny, on se trobaren també pedres precioses y palletes d'or, qual circumstancia expliquen els noms de *Font de l'Or* y *Catiu d'or* ab que s'anomenen respectivament una font y un cim d'aquella montanya.

S'han trobat, además, petits filons de galena en alguns punts de les cordilleres, ab indicis d'haver sigut explotats; però tingueren d'abandonar-se a causa de sa poca importància. Se diu que'l segell usat per la ciutat de Tarrassa fins a últims del segle passat era de plata extreta de les montanyes vehines. Açò y alguns altres indicis fan creure que a Ullastrell existia galena argentífera. En alguns punts de l'Alt Vallès existeixen petits depòsits de carbó de pedra; però, com tots els anteriors, són de molt poca importància.

En el Vallès s'hi han acunyat monedes desde la més apartada antiguetat. Vuyt són les monedes ibèriques que en Delgado refereix a poblacions del Vallès, y són les següents:

(1) *Marca Hispánica*, fol. 166.

(2) *Sermó del Rey Don Jaume II*, pl. 69.

Dugues de *Laeisa* (Olesa de Montserrat), una de *Laurona* (Lleirona), una de *Vasata* (Montbuy) y cinch d'*Arçe-Egara* (Tarrassa).

Durant l'Etat Mitjana les úniques poblacions del Vallès qui acunyaren moneda són: Caldes, Tarrassa y Granollers. Les monedes de Caldes y Tarrassa pertanyen al segle XVI y són del temps de l'aixecament de Catalunya. Les de Granollers són diners de velló y de coure del segle XVI (Felip II, III y IV), y tenien com a distintiu una gralla, caràcter que no's troba en cap altre; de manera que'l mateix Heiss atribuí a Granollers una moneda sense inscripció pel sol fet de portar gravada una gralla.

El Vallès tingué durant tota l'Etat Mitjana dues mesures característiques: la *mensura Granularii* y la *mensura Sabadelli*, com havem tingut ocasió de llegir en un sens fi de pergamins pertanyents a la Confraria de Santa Maria de *Carotitulo* (Cardedeu). Seria curiós fer un estudi sobre'ls pobles qui's regien per la mesura de Granollers y'ls qui ho feyen per la de Sabadell, pera veure si's corresponen, com creyem, ab els que actualment se regeixen per les de l'Alt Vallès y les del Baix Vallès.

Pera estudiar les mides agraries antigues del Vallès es d'absoluta necessitat prescindir de l'arbitraria divisió judicial y referir-les a la comarca antiga. El Vallès primariament tenia unes mides iguals, qual equivalencia era:

1 quartera de $1012\frac{1}{2}$ canes quadrades, equivalents á 24'4825 àrees

	Árees met. quadrades
1 quartera = 12 quartans.	24'4825
11 »	22'4420
10 »	20'4020
9 »	18'3010
8 »	17'3217
7 »	14'2815
6 »	12'2412
5 »	10'2010
4 »	8'1608
3 »	6'1206
2 »	4'0804
1 »	2'0402
1 » = 4 picotins	2'0402
3 »	1'5312
2 »	1'0201
1 »	0'5100

Posteriorment se diferenciaren les de l'Alt Vallès y Baix Vallès.

Es digne de notar-se la particularitat de que les antigues del Vallès eren d'equivalència diferent a les de les altres comarques. Les de l'Alt Vallès eren iguals a les del Maresma, y les del Baix Vallès se diferenciaven també de totes les altres comarques.

NORBERT FONT Y SAGUÉ, PBRE.

(Seguirà)

UNA NOVA NECROPOLIS PROTO-HISTORICA

LA NECROPOLIS DE PADRÓS

Los antecedents d'aquest antiquíssim fossar no són d'ara. Farà cosa de dos anys que, en una de les excursions que acostumo fer a l'*Estació dels Vergerars* (Cova Fonda) tinguí ocasió de conèixer allí a un bon home, pagès y propietari de la vehina vila de Vilabella. Després de visitar la cova, anàrem un bon troç de camí plegats, recayent la conversa, com a cosa natural, sobre'ls importants descobriments que dins d'aquella renomada caverna havíem pogut fer tant en ceràmica, eynes d'òs y de pedra, com en restes d'animals y despulles humanes, fent-me llavors l'home saber que en una finca que ell possehia a l'altra part de la població, en un coster que era bosch y que anava arreballant durant les temporades de força sahó, hi havia trobat, a bastanta fondaria, moltes sepultures fetes de lloses de pedra, sense que en cap d'elles hi manqués la respectiva ossamenta d'una persona.

Aquesta notícia era molt just que'm cridés poderosament l'atenció, en termes que tot seguit vaig rependre a mon company de viatge pera preguntar-li si's conservava alguna d'aquelles sepultures y alguns d'aquells restos humans. Me respongué negativament, manifestant-me que havia anat desfent totes aquelles sepultures a fi y efecte d'aprofitar les lloses pera fer marge, y que'ls òssos los havia anat colgant en lo mateix tall que portava arreballant, puix no creya, o no havia cregut fins ara, que allò hagués pogut tindre gaire importància; y dolent-se en gran manera de veure-m a mi contrariat, m'assegurà que la primera sepultura que topés la respectaria, deixant-la a la meua disposició.

Aquest cas arribà, per sort, farà uns quinze dies. A n'aquell subjecte se li ofería a les mans una altra sepultura, y volent donar

cumpliment a la promesa que'm tenia feta, y tenint present que a Vilabella hi resideix un distingit y illustrat jove, en Pere Figuerola, ab qui m'uneixen llaços d'íntima amistat, s'afanyà en donar-li compte de la troballa que acabava de fer a fi de que m'en fes sabedor, refermant-se en sos espontanis oferiments.

Si ho explicà al sord, no ho digué al peresós. Al rebre en Figuerola aquesta satisfactoria nova, no va tindre espera, sinó que, mogut per son interès y afició a les enquestes científiques, y a més ab la deria de poder-me fer assaborir ben depressa l'inefable goig que tenia jo d'experimentar ab la sobtada presencia y adquisició d'algun d'aquells restes arqueològichs, saltà corrents a la *Partida del Padrós*, destapà la sepultura, vegé un esquelet estirat, n'extraugué'l crani y me l'envià a la carrera junt ab les mides y notes que precipitadament havia pogut recullir *in situ*.

No m'entretindré en descriure la falaguera emoció que s'apoderà del meu esperit al veure-m davant d'aquella bonica y significativa testa; no més diré que a sa presencia va semblar que'm rejoyenia y revifava pera rependre les sospeses tasques de l'excursionisme, transportant-me an aquells temps ditxosos en que, ab l'ajuda d'altres companys, alguns ja difunts, tant bona feina haviem feta respecte a descobriments arqueològichs y proto-històrichs en aquestes contrades que tants d'anys fa que trepitjo.

Lo crani en qüestió no es molt voluminós. Per caràcters del seu sistema dentari y per lo poch avançada ossificació de ses sestures creguí ja *a priori* que pertanyia a una persona jove que, al morir, no passaria de 25 anys, y que probablement seria de dòna (1).

Es oval (dolicocèfal), ab predomini expansiu de la part posterior. Les mides són les següents: circumferencia, 450 milímetres; diàmetre longitudinal, 173 milím.; íd. transversal, 132 milímetres; íd. vertical, 125 milím.; àngul facial, 72'4°. Es prognato; més aquest prognatisme no arriba al de la raça mongòlica. Son conjunt es en extrem semblant, per no dir idèntich, a la major part de cranis que recullírem a l'*Estació dels Vergerars*, y que, desgraciadament, se'ns desferen al traslladar-los. Se'l pot considerar sencer, puix pera'ls estudis etnogràfichs no té gran importancia que li manquin les apòfisis estiloides dels temporals y un parell de queixals, y encara aquests se comprèn que desaparegueren en una edat molt tendra, per quant los alvèols respectius tingueren temps d'omplir-se y ossificar-se.

(1) Aquesta opinió'm quedà confirmada a l'examinar y pendre possessió dels òssos de la pelvis d'aquell cadàver.

Dos dies després de rebuda la testa que acabo de descriure'm trasladava, en companyia de l'esmentat Sr. Figuerola, al punt on radica aquesta interessant troballa. Nos topàrem allí ab lo conegut propietari de la finca y un fill seu, els quals nos mostraren lo perímetre que comprèn, fins avuy, lo terrer on s'hi han descobert despulles humanes, plantat ara ja de vinya, y que no baixa de 40 metres en quadro. No pogueren precisar lo nombre de sepultures que allí havien tingut ocasió de remenar; però'ns asseguraren que eren moltes, totes consemblants a la que teniem davant nostre, a excepció d'unes quantes que contenien esquelets de criatures y eren bon xich més petites. L'orientació que oferien era la mateixa, de ponent a llevant, menos unes quantes, poques, que tenien la direcció de tramontana a mig-dia.

Nos confessaren palesament sa extranyesa de que, havent escorcollat detingudament tots aquells sarcòfachs, en cap d'ells hi haguessin pogut trobar la més insignificant moneda, ni rastre de medalles, agulles, anells, etc., ni de cap mena de metalls. Interrogats per mi de si hi havien vist alguna inscripció o algun objecte treballat d'òs, de marfil o de pedra barrejat ab los òssos, m'asseguraren que res absolutament havien vist may de lo que jo'ls deya (D'això cal dubtar-ne.)

Aquesta necròpolis està situada en un coster d'inclinació vers al S., a un kilòmetre a ponent de Vilabella, a 400 metres NO. de l'estació del ferro-carril, y a uns 250 metres N. d'un agrupament de cases deshabitades y rònegues anomenat *Lo Padrós*, d'on ve'l portar lo nom de *Partida del Padrós*. Respecte al nivell de la població de Vilabella, aquell coster cau més baix, uns 25 metres aproximadament, y respecte de l'estació del ferro-carril y del caseriu del *Padrós*, ocupa un punt més elevat, al menys de 25 metres. Lo terrer on descansa està constituït per un depòsit diluvià argilós-arenós y calcari, de composició igual als demés turonets d'aquella vessant, y recobert, com molts d'ells, d'una capa no gaire compacta de pedra calça llosenca. Dessota d'aquests turons diluvians s'hi veuen en gran extensió els jaços terciaris, principalment del miocènich cap a la banda del SE. fins al riu Gayà, ab tota sa rica fauna fòssil; podent-se considerar com abundosa en extrem la varietat coneguda ab el nom d'*Ostræa crasisima*, de la qual tinguí ocasió de recullir-ne algun típic exemplar.

La fossa que'ns ocupa, destapada de la part d'O., corresponent al cap, a excepció d'aquest, que, com sabem, havia sigut extret, contenia tot l'esquelet, ajegut en posició supina, y els peus a lle-

vant. S'hi veyà, a més, una petita quantitat de terra fina fangosa que en lo decurs dels anys se deuria haver anat escorrent poch a poch per entre les esclètxes de les lloses.

La llargada d'aquesta cavitat funerària es de 1'43 metres, y té la forma rectangular en sa base, quina amplada es de 0'35 metres. Los costats estan fets de lloses irregulars de pedra seca d'uns 0'10 metres de gruix y s'apoyen unes ab altres per la testa, o, més ben dit, estan posades de cantell, y poch més o menos tenen una alçada de 0'43 metres. Aquesta fossa està recoberta per una capa de terra de 0'80 metres. No creyem exagerat suposar que'ls treballs constants d'erosió y despullament se n'hauran endut de la superfície d'aquella pendent, en el decurs de molts anys, 0'20 metres de gruix de terra, que, afegit als 0'80 metres y als 0'43 metres de l'alçada de les lloses, dóna 1'43 metres; fondaria respectable en que's practicaven els enterraments d'aquella remota època.

PAU TEIXIDOR Y TARRIDA

Soci delegat a Rodonyà

(Acabarà)

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS DURANT EL SEGON TRIMESTRE DE 1904

SOCIS RESIDENTS

D. Joseph M.ª Barenys. — D. Francisco Nebot. — D. J. Grau y Vila. — D. Salvador Medir. — D. Rafel Patxot. — D. Joseph Soler y Escofet. — Don Ramon Goig y Martí. — D. Joseph M.ª Güerri y Esteve. — D. Pere Bresca y Mitjans. — D. Joseph Jonch y Rodó. — D. Carlos Jordà y Fages. — Don Aureli Pulvé. — D. Antoni Puig. — D. Ricart Tayà y Raich. — D. Francisco Blanch. — D. Joseph M.ª Cunill y Casas. — D. Fèlix Iglesias y Dou. — D. Pere Grau Maristany y Olivé. — D. Francesch Masó y Gras. — D. Vicens Viza y Martí. — D. Francisco Artigas y Pell. — D. Miquel Balmas y Jordana. — D. J. Ferran y Torras. — D. Salvador Font y Pujol. — D. Bonaventura Riu. — D. Jordi M.ª Anguera y de Sojo. — D. Joseph M.ª Bial y Pagès. — D. Francisco Carulla. — D. Eugeni Jordana y Clausolles. — Don Joseph Jurnet y Tomàs. — D. Francisco Lleyxà. — D. Joseph M.ª Macià Bonaplata. — D. Joseph Matas Picañol. — D. Arthur Sans y Batlle. — Don Pau Salvat y Espasa. — D. Antoni Amigó. — D. Gabriel Bernadà. — Don

Ramon Gorgas y Sistaré. — D. Frederich Martí. — D. Ticià Mestres. — D. Octavi Domenech y Vendrell. — D. Eusebi Roca y Farriols. — D. Joseph Soler y Taberner. — D. Joseph Vinyas y Vidal. — D. Lluís Batxilleria y Blasi. — D. Antoni Bori y Fontestà. — D. Fèlix Ciervo y Soler. — D. Eduard Coll. — D. Lluís Comulada y Henrich. — D. Joseph Martí y Fusté. — D. Antoni Pascual y Brujas. — D. Juli Perez y Capdevila. — D. Pere Russell y Muns. — D. Francesch Tomàs y Estruch. — D. Antoni de Zulueta y de Escolano. — D. Emili Batlle y Espinach. — D. Teodor Escorsa y Massip. — D. Rafel Pey y Farriol. — D. Antoni Teixidor Masjuan. — D. Ricart Teixidor Masjuan. — D. Ramon de Viala y d'Aigüesvives. — D. Joaquim Aràjol y Mentruit. — D. Carmel Caritg y Bassa. — D. Joseph Carreras y Nolla. — D. Martí Castañeda y Valls. — D. Joseph Comte Viladomat. — D. Joan Danés y Vernedar. — D. Pere Martir Escorsa y Soria. — D. Rosendo Mir y Tulla. — D. Manuel Rodés y Gebot. — D. Enrich Pedemonte y Clarà. — D. Francisco X. Pedemonte y Falguera. — D. Enrich Morató. — D. Miquel Cases y Martín. — D. Joan Salart y Roig.

SOCIS DELEGATS

D. Joseph Parer, a Perafita. — D. Joseph M.ª Torrents y Llanes, a Torredembarra. — D. Lluís Font, a Llers.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De D. Ignasi Soler y Escofet: dues composicions musicals titulades *Baladeta y Otoñal*.

De D. Alfred Gaza: un volum de 390 pàgines: *El año pasado*, de Josep Yxart.

12 números de la *Revue Benedictine* de 1899.

D'En Juli Delpont: un opúscol intitulat *Refilets*.

De D. Rafel Patxot y Jubert: un volum de 98 pàgines, traducció del *Viatge al voltant de la mera cambra*, de Xavier de Maistre.

De Mn. Anton Vila y Sala: un opúscol de 63 pàgines: *Historia y Album del Santuari de Bellmunt*.

De D. Aureli Capmany: la cançó popular catalana *La Dida de l'Infant*.

De D. Baldiri Tarrida y Puig: una làmina litografiada del Panorama de la ciutat d'Alguer (Cerdanya).

DONATIUS PERA 'L MUSEU

De Mn. Norbert Font y Sagué: unes mostres de cinabri de les mines d'Almadèn.

De D. Benjamí Almirall: un sarcòfach del segle XIV.

De D. Joan Fabregat: una moneda romana.

CRONICA DEL CENTRE

JUNY DE 1904

EXCURSIONS

A SANT LLORENÇ DEL MUNT. — El dia 12 s'efectuà aquesta excursió a la pintoresca y tradicional serra de Sant Llorenç del Munt, ab assistència dels socis senyors Aràjol, Bombach, Batxilleria, Castelló, Cid, Compte, Espelt, Fràginals, Figueras, Llatas, Mora, Mariné, Ponce, Santamaria y Joseph Planas, soci delegat a Sabadell, a qui tots els companys degueren gran nombre d'atencions.

Sortiren la major part de nostres companys en el tren del matí cap a Tarrassa, aont arribaren prop de les 7. El trajecte fins al peu de la montanya lo feren en carruatge, a fi de guanyar temps; y, sense tocar al poble de Matadepera y per bon camí de ferradura, empengueren la pujada cap al Cavall Bernat, El Robert y Càn Pobla; desde allí visitaren la Cova del Frare y l'Avenc de La Pobla, pujant fins a l'antich monastir, situat al cim de la serra, a 1,120 metres sobre'l nivell del mar, y desde'l qual se disfruta de bonich y grandió panorama sobre tota la baixa Catalunya.

A la tarda, y després de visitar lo poch que resta de l'antich monastir (convent de benedictins), sortiren nostres companys cap a la típica Cova del Drach y runes de l'antiga ermita de Santa Agnès, pera baixar a la carretera de Sabadell a Sant Llorenç Savall, passant per l'hermós bosch d'en Dalmau, un dels més notables de tota aquella regió. Per la carretera seguiren nostres consocis cap a Castellar y Sabadell, arribant a Barcelona a quarts de 9 de la nit.

EXCURSIÓ A CASTELL DE L'ARENY, LA QUAR, SANT ROMÁ DE LA CLUSA, LA POBLA Y MONTGRONY. — El dia 23 de Juny sortiren de Barcelona en el tren de les 5'32 del matí'ls senyors Aràjol, Espelt, Pon, Serra, Torras (C. August) y Torras y Buxeda (César). A Sabadell se'ls juntà'l delegat a la propia població Sr. Planas, y a Gironella'ls Srs. Teixidor (Joan y Anton).

Arribats a l'estació d'Olvan, seguiren en amunt la pintoresca vall del Llobregat per la ferrada via en construcció. Visitaren el pont antich de Pedret y la notable iglesia romànica de Sant Quirse, en la que hi existeixen apreciables pintures murals.

A l'arribar al Pont de Miralles seguiren la vall del Margansol, desviant-se de la carretera de Berga a Sant Quirse pera visitar el pintoresch molí del Cavaller, en l'antich camí ral de Berga a Ripoll, al peu del riu.

El dia 24 al matí anaren a Castell de l'Areny, poblet situat entre grenys y en amagada y fresquívola vall, entre cingles y aspres y alteroses montanyes. De Castell de l'Areny anaren a visitar l'iglésieta de Rotgés, emplaçada en un cap de serrat entre boscuria, bonich exemplar romànich ab interessant campanaret. Prop l'iglesia, en un collet, hi ha'l forat del Moro, avench

fins avuy inexplorat, que té sa entrada en forma d'embut, en el que s'hi llença una petita corrent d'aigua.

Per l'hermosa y espessa baga d'en Cirera faldejaren la vall de Canamàs, revoltant després un serrat y dominant seguidament un extens panorama, en especial sobre la vall del Margansol. Dinaren a Borredà.

A la tarda, creuat el pont del molí de Sant Joan, s'enfilaren per la pujada de Forcons, travessaren entre cingles y penyals per dessobre'l pla de la Quar, y guanyaren aquest santuari pel coll de Gabatxos.

Del santuari de La Quar, bellament situat dalt d'isolat promontori rocós, baixaren al monastir de La Portella, que visitaren. Allí's trobaren ab els Srs. Vidal y Riba, Miret, Millet y Joseph M.ª Torras, que, sortits al matí de Barcelona, venien de Berga per la collada de Mascaró. Seguiren els senyors Vidal, Miret y Torras dret a La Quar y Salga, pera tornar-se a reunir ab els altres companys, a la nit, a Vilada. Els Srs. Teixidor se separaren pera anar a fer nit a Gironella, y'ls demés creuaren l'aspre y encinglada serra pel coll del Tey, pera baixar directament a Vilada. En aquest punt se'ls ajuntà'l Sr. Tarragó.

El dia 25 sortiren de bon matí tots junts dret a La Nou, excepte'l senyor Serra, que's quedà a Vilada.

Passaren pel peu de les ruïnes del castell de Roset, dalt d'aspre turó, seguiren per les Roques de Gatzera, visitant el Forat del Vent, petit bufador d'aire, y baixaren a La Nou.

Visitat lo més important d'aquest interessant poblet, guanyaren l'enasprada serra per coll d'Espades, flanquejaren el solitari sòt de La Clusa y baixaren a l'iglesia de Sant Romà, d'origen romànich, aon vegeren l'antiga Majestat. D'allí, per fadigosa costa entre bosch, guanyaren el pla del Catllaràs, baixant a la vall de La Pobla pel Forat de Fontanals, el pla de Sant Cristòfol, aont es tradició que hi havia existit un poble, hermoses bogues y el renomnat santuari de Falgars.

El dia 26, mentres els Srs. Vidal, Miret, Tarragó y Joseph M.ª Torras remontaren desde La Pobla la vall del Llobregat pera visitar el Clot del Moro, el Pas de l'Os, Sant Vicens de Rus, Salts d'en Guillem y de la Farga vella, y Fonts del Llobregat y Castellar d'en Huch, dirigint-se desde aquest punt a Montgrony per Sant Joan de Cornudell y'ls alts vessants de l'Arija, els demés anaren a visitar l'antich monastir de Santa Maria de La Pobla y la desolada rotonda de Sant Miquel, seguint després Arija amunt pera anar a guanyar el coll de l'Ars, passant per la vella iglesia d'Aranyonet. En el coll de l'Ars, límit de les valls de l'Arija y del Mardàs, entre'ls colls de Merolla al nord y Palomera a mig-jorn, empengueren la baixada vers a Vilalta, passaren pel bell molí de La Foradada, y per dreta pujada arribaren al santuari de Montgrony. Visitat aquest y la romànica iglesia de Sant Pere, empengueren la davallada a Ripoll pel Tó, Sant Llorens y Campdevànol. En el tren de la tarda retornaren a Barcelona.

SESSIONS Y CONFERENCIES

JUNTA GENERAL EXTRAORDINARIA. — Se celebrà aquesta'l dia 27, a les 10 de la nit, convocada per la Junta Directiva y a petició de gran nombre de socis, a l'objecte de reformar en algun punt els nostres Estatuts socials, omplint aixís alguna deficiència que la major importància que ve adquirint el nostre CENTRE havia posat de relleu. Aquesta's reuní baix la presidència de don César A. Torras, y en ella s'aprovaren, ab ben poques modificacions, y per unanimitat, les esmenes y adicions proposades an els nostres Estatuts, y que en res modifiquen el caràcter y manera d'esser de la nostra associació. Els dos punts més importants que's tractaren foren els referents a la creació de Seccions pera mellor contribuir al bon èxit de les tasques del CENTRE, y el referent a canviar l'època d'inaugural de curs, que d'aquí endavant serà a primers del mes d'Octubre, més en relació y concordància ab els fets y naturalesa d'aquest CENTRE.

DE CAP A CAP DE LA SERRA DE CADÍ. — Baix aquest suggestiu títol nostre benvolgut y incansable president en César A. Torras donà'l dia 1.er una notabilíssima conferència ressenyant una excursió que ab diferents consocis havia realisat el passat estiu cap a la pintoresca y interessant serrada de Cadí.

Tot el territori y paisatges compresos desde Gòsol al Puig de la Canal Baridana, cim culminant de l'alterosa serra de Cadí, passant pel Coll Tarrés, Cap de la Portella, Pla de les Basotes, Pas de Roca Plana, Canal del Crestall y font del mateix nom, fou descrit admirablement pel senyor Torras ab gran nombre de detalls y descripcions que poden facilitar les tasques dels bons excursionistes que vulguen dirigir-se an aquelles encontrades. El ben escrit treball del nostre president anà seguit ab la projecció de gran nombre de vistes fotogràfiques tretes durant la mateixa excursió pel propi senyor Torras y per nostres consocis senyors Barbarà, Deu y Miret, que foren rebudes ab xardorosos aplaudiments per la nombrosa gentada que a cada sessió ve omplint la gran sala de nostre CENTRE.

DE SANT JOAN DE LES ABADESSES A OLOT Y GERONA. — El senyor don Joseph Piera llegí una Memoria referent an aquesta excursió particular, el dia 3 del corrent. Ab bon estil y forma agradosa va descriure pas a pas totes les bellezes naturals y arqueològiques que's troben per aquella xamosa comarca. Desde Sant Joan a Olot, Santa Pau, Mieres, Besalú, Banyoles y Gerona, trobaren nostres companys molts monuments ben dignes d'estudi, que'l senyor Piera anà ressenyant ab tot cuidado y coneixement en son ben escrit treball, que fou rebut per la concurrència ab nombrosos y generals aplaudiments. Igualment ho foren les projeccions d'un bon aplech de vistes fotogràfiques, tretes y exposades per son autor y consoci en Pere Reig y Fiol.

UNA VISITA A TARRAGONA. — El dia 10 el senyor don Bonaventura

Cunill llegí un acabat estudi monogràfic sobre l'històrica ciutat de Tarragona, fruit solament de les impressions rebudes durant una visita efectuada a la mateixa. Donat el poch temps de que disposava'l conferenciant y l'importancia de l'antiga Tarraco, el senyor Cunill anà descrivint ab tot cuidado y lluhiment cada un dels monuments més importants, y que, ab tot y haver sigut mil voltes ressenyats, sempre s'hi troben nous detalls en que fixar l'atenció, noves belleses que poder admirar. La catedral, l'aqüeducte, el círcol romà, les muralles ciclòpees, y'ls altres monuments de l'antiga Cose, tots foren ressenyats pel senyor Cunill, qui completà son erudit treball ab la projecció de diferents clixés dels senyors Morelló y Nadal, per tot lo que fou calurosament aplaudit.

UNA EXCURSIÓ ALS PIRENEUS DE L'ALT RIBAGORZA.— El senyor don Juli Soler y Santaló llegí'l dia 17 una interessantíssima ressenya d'una excursió verificada cap a les hermoses y poch conegudes encontrades de l'Alt Ribagorza y vall aranesa. L'actiu y intrèpit excursionista senyor Soler descrigué aquelles alteroses comarques ab totes ses belleses naturals, ses emocions y sos bons records. L'ascensió a l'Estany de Biciberri desde Pont de Suert y Senet, passant per la serra de Penaruy y Pla del Forcalló, sa visita als no menys encisadors estanys d'Anglós y la seva arribada fins a la capital de la vall d'Aran, tot fou ressenyat ab gran interès, notables descripcions del terror recorregut, y cita de gran nombre d'incidents que feren del treball del senyor Soler un estudi complert y agradable ensems d'aquelles hermoses regions pirenenques. Pera arrodonir el seu treball y pera facilitar la comprensió del trajecte recorregut, l'erudit conferenciant presentà un esquema de la regió recorreguda, gràficament descrita en la piçarra, presentant també gran nombre d'interessants y artístiques vistes fotogràfiques que foren projectades després de l'esmentada ressenya.

DE CAMPRDON A BAGÀ.— El dia 22 el soci don Joseph Armangué començà la ressenya d'una excursió efectuada per diferents encontrades dels nostres Pireneus. En dita sessió nos descrigué ab gran nombre de detalls y ensopegades impressions tot el trajecte desde Camprodon al Bergadà, passant per sota la serra Cavallera, cap a Sant Joan, Ripoll, Ribes, Campelles y Coma Armada, pera dirigir-se a la conca del Mardàs y de l'Arige, pujar a Castellar d'en Huch y, per les fonts del Llobregat y La Pobla de Lillet, davallar fins a Bagà, pera continuar l'excursió cap al Bastareny y serres del Moixaró, quina descripció serà completada en successives sessions.

El notable treball del doctor Armangué, que anà acompanyat ab projeccions fotogràfiques dels senyors Torras, Vintó y Valeri, fou xardorosament aplaudit per la nombrosa y distingida concurrencia que, com de costum, omplenava la nostra gran sala.

PLAN D'EXCURSIONS PERA L'ESTIU DE 1904

Dies 2, 3 y 4 de Juliol. — Excursió a Gerona, Banyoles, Porqueres, Serinyà y Besalú. — Proposada per la Secció d'Arquitectura.

Dies 22 al 27 de Juliol. — Ascensions a la serra d'en Cija, Pedraforca y Roques Altes de Moixaró.

Dies 6, 7 y 8 d'Agost. — Ascensió al Pich de l'Infern (2,870 metres altitut) desde Nuria.

Dia 13 al 22 d'Agost. — Excursió a la vall d'Aran y ascensió al pich d'Aneto (3,404 m. alt.). Montanyes Malehides.

Dies 13, 14 y 15 d'Agost. — Excursió a Camprodon, Ull de Ter, Fresers, Nuria, Puigmal (2,909 m. alt.) y Ribes.

Dies 8, 9, 10 y 11 de Setembre. — Excursió a les serres de Prades y Ciurana, Avench de La Febró y Montsant.

Dies 9, 10 y 11 de Setembre. — Exploració al fons del Forat d'Estela, baix la direcció de l'il·lustrat espelòlech Mn. Font y Sagué, y excursió als Rasos de Peguera.

NOVES

Ha quedat exposada en el local del nostre CENTRE una serie de fotografies de diferents monuments arquitectònichs de la nostra terra, que la Secció d'Arquitectura ha fet reproduir molt oportunament. Aquesta's proposa renovar periòdicament les seves col·leccions que vagi exposant, y que aniran a engrandir el seu Arxiu, actualment en formació, a qual fi prega a tots els que puguin proporcionar-li plans, gravats, dibuixos, clixés y fotografies de nostres monuments, l'ajudin a enriquir dit Arxiu.

A més, nos prega dita Secció fem constar que tots sos clixés estan a la disposició de tots els socis del CENTRE, que podran fer-ne ús sens més que demanar-ho per escrit a la mateixa per conducte dels empleats de la casa.

Havent-hi en projecte la formació en nostra capital d'una empresa pera la fundació d'una «Biblioteca Popular de Clàssichs Catalans», y ab el fi de contribuir an aquesta patriòtica obra, durant les darreres sessions celebrades en nostre CENTRE se suscrigueren gran nombre de socis, conünuant encara oberta la llista de suscripció en la Secretaria, a disposició de tots els nostres consocis.

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.